

ԶՈՒՆՐԱ ԵՐԿԱՆՂՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

**ՈԳՈՒ ՄԱՔՐԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՍՔԵՐ
(ԳԱՆՇՈՅԱՆԻ «ԱՆԹԵՂԱԾ ՈԳԻ» ԵՎ
«ՕՐԻՈՐԴ ՄԱՐԻ» ԱԿՆԱՐԿՆԵՐԸ)**

«....Եթե յուրաքանչյուր սպանված հայի համար գեթ մի մոմ վառվի՝ այդ մոմերի ցուքը լուսնի լույսից վառ կլինի»¹:

Աբրամ Այլիսլի (ազերի գրող)

1960-ականներին, երբ «մի փոքրիկ ձեռք բացվեց սովետական երկրում մտքի ու խղճի առջև, ու Հայ հայր Հայաստանի ամեն քունջ ու պուճախում հայկական միտք էր հայտնաբերում»², նոր շեշտադրումներ են հաստատվում թե՛ գեղարվեստական, թե՛ հրապարակախոսական գրականության գործառնությունների մեջ: Ազգային ոգու հաղթանակն ավելի ազատորեն է մուտք գործում գրականություն. այն գրողների ներքին դաշտ է մտնում և հնարավորություն տալիս նոր հոգեբանություն ձևավորելու և բարոյապես վայելելու ազգային զարթոնքի իրողության գաղափարը: Այդ գրողներից էր նաև **Մուշեղ Գալշոյանը**, որի գեղագիտական աշխարհում բարձրագույն արժեքների շարքում իրենց հիմնարար տեղն ունեն կորուսյալ հայրենի եզերքն ու նրա եղեռնահար զավակները, որոնցից ողջ մնացածները «աշխարհի դեմքին դաշված խճճված կածաններով» մի օր հասել են Արաքսի այս ափը և «շաղ տված մի բուռ կորեկի պես» ամեն տեղ ընկել-մնացել: Նշանավոր փիլիսոփա Լիխտենբերգի միտքը, թե՛ «Մահը մշտական մեծություն է, իսկ ցավը՝ փոփոխական, որ ընդունակ է անվերջ աճելու»³ իր կենսական հավաստումը կարող է ստանալ մեզ հայերիս, վկայաբերումով. այդպես Մեծ եղեռնի ցավն է մեզ համար դարձել «անվերջ աճող». դրանից էլ ածանցված՝ ազգի քաղաքական ճակատագրի մեկնաբանության խնդիրների գեղարվեստական մեկնակետերն են անընդհատ նոր որակներ ձեռք բերում: Մուշեղ Գալշոյանը իր արձակով դարձավ այդ նոր որակների գոյավորողներից մեկը արևելահայ գրականության էջերում: Եվ քանի որ նրա ներքին կյանքի անփոփոխականներից էին *էրզրի ու էրզրացների* կորստյան ցավի պատմական և կարոտի կենսաբանական հիշողությունները, ուստի և օրինաչափորեն նրա հերոսների բարոյական աշխարհը կարգավորող գերակա սկզ-

¹Այլիսլի Ա., Քարակերտ երազներ (թարգմ.՝ Դ. Սողոմոնյանի և Լ. Գալստյանի), Երև, 2013 թ. էջ 144:

²Այվազյան Ա., Երկրի վրայի զբաղմունքը, «Նաիրի» հրատ., Եր., 1993 թ. էջ 126:

³Լիխտենբերգ Բ.Գ., «Աֆորիզմներ», Երևանի համալսարանի հրատ. 1979, էջ 151:

բունքներից մեկն էլ հազարավոր սասունցիների նահատակության ողբերգության ոգեղենացումն էր:

Մուշեղ Գալշոյանի արծակի հետաքրքրական էջերից են գեղարվեստական ակնարկները, որոնց համար հիմք դարձած նախադրյալները նա քաղել է ինչպես իրական, կենսական միջավայրից, որտեղ ձևավորվել են նրա հերոսների ինքնակերպ աշխարհընկալումներն ու բնավորությունները, այնպես էլ ջարդ ու կոտորածի, գաղթի տեսական պատկերացումներից: Հաճախ է գրողը այս կամ այն ակնարկում (կամ պատումի մեջ ներթափանց) ներկայացնում մեկ այլ չափումով ժամանակի ու տարածության մեջ տեղի ունեցող իրադարձություններ ու դեպքեր, որոնք վերիուշի միջոցով գոյավորվում են գիտակցական դաշտում: Նման ակնարկներում, որոնք իրենց տեսակով ավելի շատ միտվում են դեպի նորավեպի սեռը, հեղինակը լավագույնս իրականացնում է իր գաղափարագեղագիտական ծրագիրը: Այդ առումով, մեր կարծիքով, առավել ուշագրավ են «Անթեղված ոգի» և «Օրիորդ Մարի» ակնարկները, որոնք մարդկային ներաշխարհի խոր ու նուրբ վերլուծություններով, գեղարվեստական տարբեր հնարանքներով բովանդակության հուզականությունը ծայրաստիճան լարված պահող բարձրարվեստ գործեր են:

«Անթեղված ոգի» ակնարկը հայ մամիկի աներևակայելի ոգու՝ հզոր շեշտադրումներով մի փառերգություն է, որում արվեստավոր խոսքի մեծ գործությամբ տեսանելի է դառնում ցեղասպանության պատմական ճշմարտությունն իր սոսկալի էությամբ: Եվ դա արվում է ճիշտ ընտրված գեղարվեստական հնարքի, ստեղծագործական վարպետ հնարանքի գործադրմամբ՝ իրական ժամանակի ու տարածության մեջ ներթափանց քրոնոտոպի ստեղծմամբ:

Ակնարկի փոքր տարածքում ասելիքը ծավալվում է խորաշերտերով: Ոգու գեղարվեստականացման ուղին սկսվում է սահմնվեցուցիչ խոսք-պատկերով, որի սկիզբը՝ «Գիշերը պատանքեց մորթված գյուղը»⁴, ընթերցողի մտային տիրույթ է թափանցում իր ամբողջ չարագուծությամբ՝ արթնացնելով ժառանգաբանական (գենետիկական) մակարդակում պահպանվող այն ցավը, որ զուտ հայկական է, որից հայ մարդը չի ճնշվում, չի ընկճվում, այլ համակվում է զորավոր մի զգացողությամբ, որ տակուվրա է անում վրեժխնդրության անթեղը:

Գյուղի տիրազուրկ տները կան, թոնիրները կան... Գյուղը կա, և մարդու կողմից ստեղծված այդ համատարած *կայի* մեջ արծակագիրը մեծ վարպետությամբ ընդգծում է տիրոջ՝ արարչաստեղծ մարդու *չկայության* ողբերգությունը. ճիշտ մեծ Րաֆֆու խոսքով՝ «Միայն մարդը չկար»:

Բնություն-պատկեր տիրույթում ակնարկագրի գրիչը հասնում է

⁴Գալշոյան Մ., Քեզ վերևից չպետք է նայել, «Նաիրի» հրտ., Եր., 1990 թ., էջ 198: Այսուհետև այս ժողովածուից մեջբերումները կտրվեն շարադրանքում միայն էջանշումով:

բարձրարվեստ գեղարվեստականության. ոճագործության վկա երկինքը «սևերես» է, երկնքի մի բուռ ձերմակ ամպն անգամ բզկտված ու հալածված է... Մորթված գյուղը լցվել է գիշատիչ աչքերով, ագռավների կռինչով ու շների կաղկանձով: Չարագործության ահազանգերը սաստկանում են. «Կրակեցին կաղկանձող շների վրա, մարագների պատերին մլավող կատուների վրա: Շունչ չափի մնա, շունչ» [198]: Գյուղը («Ուր մարդու գործից գա՛լն էլ է նողկում»⁵) մորթվել էր, խեղդվել արյան մեջ: (Ջարդ ու կոտորածի, նրանց հետևանքների պատկերները հայ գրողների գործերում (արձակ թե չափածո) ցնցող են, գիտակցական ու զգացական մակարդակներում խորապես ողբերգական: Ջուգադրական նպատակներով անգամ հնարավոր չէ իրար կողքի բերել օրինակներ: Թերևս թեմատիկ հարազատությունը նկատի առնելով՝ Ա. Բակունցից մեջբերենք. «Ամպերի փոխարեն քարափների վրա նստեց այրվող գյուղերի մուխը: Բոցը հասավ դեղնած արտերին, կրակը լափեց և սերմ, և՛ սերմնացան»⁶, «Մարութա սարի գլխին գալարուն պար բռնեցին արնագույն բոցերը» [198]):

Գյուղը համրացել էր. «Հովիվները «ծեն-ծենի» չտվեցին: Արշալույսը գնդակահարել էին, արնոտել դեմքը: Գյուղի ժամացույցը կանգ էր առել», մամիկը «հոգու խորքում ճչաց, իսկ չորացած շուրթերի վրա նվազեց ճիչը» [198]: (Ներհայեցողական վիճակներ արտացոլող **լռություն-համրությունը**՝ Գալշոյանի ակնարկներում հաճախ դառնում է հոգեզգացական ապրումների խտացում, երբեմն էլ՝ անձնացվում-անհատականացվում՝ արտահայտելով երևույթի տիպական բովանդակությունը. «**Լռությունը երկյուղի պես սողաց հոգու մեջ, ծնկները ծալվեցին**» [199], «Աչքերի առջև՝ Արթենի հացատան բրգաձև կտուրը, երդիկի վրա՝ կտոտված օձի նման **լռությունը...**», «**Երդիկին շուրջպար բռնած չարք-լռությունը խեղդվեց**» [200], «**Ջսաված մի լռություն կա՝ ներշնչված պահի պես, որ հետո պիտի ճիչ դառնա**» [272]...):

Համատարած համրության մեջ հեղինակն անսպասելի ձայնախազեր է մտցնում. հանկարծ մի դուռ է ձռնչում, վիրավոր գլխով մի մամիկ է դուրս գալիս, աղոթարանի սալաքարի վրա չորքում ու հառաչում ճիչ-մրմունջով՝ Աստված կա՞... Սա սոսկ ցավի հառաչանք չէ, ցավի ճիչ չէ. սա անգոր ցասման խեղդված մռնչյուն է: Նման հոգեցունց ապրումի շատ դիպուկ բնորոշման ենք հանդիպում ռուս բանաստեղծ Սերգեյ Գորոդեցկու տողերում. «Այն զգացումը, որով համակված կանգնում ես ջարդ ու ավերմունքի վայրում, ոչ մի բանի հետ չի կարող համեմատվել վշտի և ցավի ուժով: Անուղղելի չարիք, անջնջելի խայտառակություն, անգոր ցասում մարդկային հոգուն հասցված անարգանքի համարե՞: **«Անգոր ցասում մարդկային**

⁵Շիրազ Դ., Ընտիր երկեր, 5 հ-ով, հ.1, («Հայոց դանթեականը»), «Շուշան» հրտ., Եր., 1992, էջ 15:

⁶Բակունց Ա., նշված աշխ., էջ 200:

⁷Գորոդեցկի Ս., Հայաստանի և հայ կուլտուրայի մասին, Եր., 1980, էջ 39:

հոգուն հասցված անարգանքի համարե. ասես Գաշոյանի կերտած ծեր մամիկի ապրումն է բանաձևված, և էլի քանի՝ հարյուր հազար մամիկների...

Իրականության պատկերի ցնցող արձագանքը հերոսի հուզաշխարհում, ինչպես և հերոսի ապրումներն ու զգացմունքները այնքան խորն են տիպականացված, այնչափով են դուրս գալիս նեղանձնական շրջանակից, որ ընդամենը չորսուկես էջանոց պատումը վերածվում է ընթերցողի խոհերն ու զգացմունքները գերլարված պահող քնարական ծավալուն զեղումի: Հայ օջախը վառ ու շեն պահող կնոջ կերպարը մարմնավորող մամիկի չորսբուրդը մորթված, զարկված հարազատներն ու համագյուղացիներն էին: Երբ նրանց մեջ տեսավ Լուսիկ հարսնուկին, որ երեկ նույն ժամին թոնիրն էր վառում, մի խենթ ցանկություն «վրնջաց մամիկի հոգում»։ Նա որոշեց վառել գյուղի երեք հարյուր ծխի երեք հարյուր թոնիրները: Փիթեր Բալաթյանը իր «Ճակատագրի սև շունը» հուշագրության մեջ գրում է. «Եղեմնից հետո մահվան սարսափը տարբերվում է մահկանացու լինելու մտահոգությունից»: Մահվան սարսափը սառել թաղվել էր եղեմնահար գյուղի պատկերի մեջ. փոխվել էր մամիկը. մահն առել էր ոտքերի տակ և վերջին ձիգերը հավաքելով՝ վառել գյուղի բոլոր թոնիրները: «Երդիկներից բարձրացած ծուխը լիզում էր տների կտուրները, տների փոշոտ քարերը, Մարութա սարից իջած հովի պես շոյում արևի տակ անթաղ մնացած մարդկանց» [202]: Իսկ դիմացի սարին հայտնված ասկյարները սարսափահար էին եղել՝ տեսնելով գյուղի «կենդանացումը»:

Գալշոյանի այս գործը անհատականացված գեղարվեստական պատկերների միջոցով եղելության, իրական երևույթների պատրանքի ստեղծումով գրված լավագույն ակնարկներից է:

Ոգու գեղարվեստականացման ուղու ավարտը, որ ամփոփված է ստեղծագործական մտածողության մեջ, մամիկի՝ թոնիրները վառելու գիտակցական ձգտումը ենթագիտակցական շերտում վերածում է թուրք հավաքականության անբարո էության դեմ ցասման և ըմբոստության պոռթկման: Վերջինս, անշուշտ, հենց նույն՝ ենթագիտակցական ոլորտում էլ ոգու մաքրագործմամբ պարզվում է բարոյական հաղթանակի բերկրանքը: Թերևս դրանով է փրկվում մամիկը (այս դեպքում՝ հայրենագրկված և եղեմնահար եղած մարդկանց ընդհանրացված կերպարը) ցնորությունից ու խելագարությունից, որոնցից այլ պարագայում խուսափումը համարյա անհնարին է, քանի որ «խվածներն են անչափելի, ցավն է անչափելի.... վշտի կշիռն է անչափելի, դիպեմենտն են հայոց անչափելի, Հայոց եղեմնն է անչափելի....» (< Շիրագ):

Կորստի, ցավ ու վշտի այդ համատարած անչափելիության պայմաններում հերոսի ապրած ողբերգության գիտակցումը ընթերցողին նախապատրաստում է նրա հոգեբանական կործանմանը, այնինչ ականատեսն է դառնում նրա աներևակայելի վերհառնմանը, ապրել-ապրեցնելու գերիզոր ձգտմանը: Այդ հզոր բնազդը մարդուն հաշտեցնում է «ամեն ծանր կորստի հետ» և սովորեցնում մաքա-

ռել՝ արհամարհելով ճակատագրի սահմանած բոլոր դժվարությունները («Չկա այնպիսի ճակատագիր, որը հնարավոր չլինի հաղթահարել արհամարհելով»,- գրում է Ա. Քամյուն)⁸:

Հայ գրականության մեջ, հատկապես արձակ գործերում իրենց բաժին հասած ճակատագրերն արհամարհելով ապրող ու մաքառող հայ մայրերի ու մամիկների ոգեղենացված կերպարները բոլոր ժամանակներում առանձնացել են իրենց կոթողայնությամբ: Գեղարվեստական գրականության զարգացման ժառանգորդական կապի դիտարկումով տարբեր հեղինակների գործերում նման հուզիչ պատումների, հոգեցնցող պատկերների, ոգու հզորության ու անպարտելիության դրսևորումներով հարուստ դրվագների օրինակներ կարելի չատ նշել: Հիշենք հենց միայն Մեծ Վարպետի՝ Ավետիք Իսահակյանի «Անպարտելի ոգին» պատմվածքը, որի ընդամենը երեքէջանոց պատումում ներկայացվում է «հավերժ ողբալի սպանդից զերծած՝ մի քանի տասնյակ» հայերի՝ ծերերի, կանանց ու մանուկների ողբերգական կյանքի ցնցող պատկերը. «Ցերեկները վայրի բեղվիներն էին գալիս գաղտագողի՝ հածում և հոտվտում տաղավարների շուրջը, առևանգելու համար վայրագ թուրքերի աչքից ճողոպրած գեղեցիկ աղջիկները, իսկ գիշերները անապատի մեռելային լռության մեջ բորենիներն էին ոռնում արյան և դիակի անհագ ծարավից»⁹: Եվ այս մարդիկ, որոնց «հայացքների մեջ մշտական սարսափն էր սառած», այնուամենայնիվ, անպարտելի էին իրենց ոգով. նրանք, աչքերում «անմեռանելի հույսի մի կայծ» պահած, անապատի շեկ ավազի վրա ցուցամատով տառեր գծելով, հայերեն գրել-կարդալ էին սովորեցնում «ցնցոտիներով ոսկրացած մերկությունը» ծածկած իրենց երեխաներին, որոնց շատերի համար անապատի այդ ավազները դարձան «պատանք ու գերեզման, անխաչ և հավիտյան կորած ու անհայտ...»:

Առաջին հայացքից թվում է, թե թեմատիկ հարազատություն չունեն Իսահակյանի՝ օրինակ բերված պատմվածքն ու Գալշոյանի «Անթեղված ոգին»: Բայց այս երկու բարձրարվեստ գործերը ավելի քան հարազատ են ոչ միայն վերնագրերի ոգեղենությամբ, այլև այն առնչություններով, որոնք բացահայտվում են իրար մոտ, իրար հետ համընկնող երևույթների ներքին միասնության ու ընդհանուր օրինաչափությունների զուգահեռ քննության դեպքում: Երկուսում էլ հայ կանայք (ամեն մեկը յուրովի) իրենց ոգեպահպան գործն են անում՝ ձեռնոց նետած դաժան իրականությանն ու թուրքական ցեղասպան քաղաքականությանը. ծեր մամիկի արարքը հայոց տան՝ օջախի կրակի անթեղը անհանգչելի պահելու խորհուրդն ունի, իսկ գիր սովորեցնող մոր արարքը՝ հոգևորի պահպանման. ըստ էության՝ երկու այդ գորավոր արժեքներով միասնականացված գոյն է ազգի լինելիության գրավականն ու հարատևելու երաշխիքը:

⁸Քամյուն Ա., Սիզիփոսի առասպելը, Եր., 1995, էջ 137:

⁹Իսահակյան Ա., նշվ. ժող., էջ 340:

Գալշոյանը լրագրողական իր ճանապարհներին հանդիպած սովորական, իրենց դժվարին օրերն ապրող գաղթականների մեջ գտել է առանձնահատուկը, իր ամենատես աչքով նկատել նրանց մարդկային ազնիվ ու գեղեցիկ տեսակը, զգացել հայրենակորույս այդ մարդկանց վերապրելու ձգտման զորությունը և գեղարվեստորեն գոյավորել դրանք իր ակնարկներում:

Բովանդակության դրամատիզմով, կենսական նյութի գաղափարական մեկնաբանությամբ ու պատումի հյուսվածքով առանձնացող գործերից է «Օրիորդ Մարի»-ն: Այս ակնարկը, որպես գեղարվեստական խոսքի բարձրարվեստ արտահայտություն, անկրկնելի է հատկապես բարոյահոգեբանական ապրումների խորաշերտերով: Բովանդակային իմաստով այն գրողի կենսափիլիսոփայության արտահայտությունն է, նրա արձակին հատուկ պոետիկայի ու գեղագիտության խտացումը:

Ակնարկի պատումում եղեռնագարկ մարդկանց բազում ողբերգություններից ցավոտ մեկն է առանձնանում. դա հերոսուհու՝ տարիների հետ խորացող միայնության ու անտերության զգացողության անանց ողբերգությունն է: «Արդեն շատ էր որբ: Շատ, շատ: Ախր որբությունն էլ իր տարիքն ունի: Ինչ-որ ժամանակ դուրս են գալիս որբությունից»¹⁰: Սակայն օրիորդ Մարիի որբությունը տարիք չառավ, նրան չլքեց, դարձավ նրա անբաժան ուղեկիցը, «պոկ չեկավ իրենից, չուլավեց-մնաց»: Պատկերի միջոցով արձակագրին հաջողվել է անձնացնել, անհատականացնել որբության գաղափարը՝ այդպիսով արտահայտելով երևույթի տիպական բովանդակությունը:

Ջարդ ու կոտորածի դաժանության ամբողջ ծանրությունն զգում ենք օրիորդ Մարիի «ծերացած ալբոմի» էջերում ծվարած «ճամպուրկավորված ճամփորդ» հուշերից: Աշխարհահեռակ աստղագետ Գրիգոր Գուրգադյանը, մարդուն՝ որպես տիեզերական մարմիններից մեկը, մնացածից առանձնացնում է մի ամբողջ շարք ինքնատիպ և ուրույն հատկություններով՝ առանձնաշնորհություն տալով դրանցից հատկապես երկուսին՝ որոշում կայացնելու ունակությանն ու հիշողությանը: Ահա ինչպես է բնորոշում մարդու հիշողությունը. «Այդ հատկությունը կառավարում է նրա վարքագիծը. դա մի ամբողջ աշխարհ է, նրա ողջ էությունը: Հանք հիշողությունը, և մարդը մարդ չի լինի այլևս»¹¹: Օրիորդ Մարիի հետեղեռնյան կյանքի ամբողջ ընթացքը, նրա միկրոաշխարհը, «նրա ողջ էությունը» և վարքագիծը, իրոք, կարգավորվում ու կառավարվում են անցյալից իրեն անդալաճան մնացած հիշողություններով: Նա գաղթական հայերի այն սերնդից է, որն օտար երկրներում երկար թափառելուց, անտերության տառապանքն ու ողբերգությունը ապրելուց հետո էր հասել Հայաստան:

¹⁰Գալշոյան Մ., Ի տեղ բաց նամակի, «Նաիրի» հրտ., Ե., 1994, էջ 291:

¹¹Գուրգադյան Գ., Մի սիրտ պատմություն, «Ձանգակ-97» հրտ., Ե., 2004, էջ 93:

Ակնարկի առանձնահատկություններից է պատումի ներքին դրամատիզմը, որի հիմքում ընկած են անցյալի դաժան իրականության վերապրումները, հերոսուհու հոգեկան-զգայական լարվածությունը, կրած զրկանքների, տառապանքների ու դառն հուշերի թանձրացումները, որ մշտապես անբացակա են հերոսուհու ներաշխարհից: Անցյալում մնացած դեպքերն ու դեմքերը, անցած օրերի հուշերն ու վերհուշները՝ հագեցած կարոտի կանչով ու թախիծով, զգացմունքային նախահիմքն են այն քնարական ապրումի, որից արտածվել է գալշոյանական ստեղծագործությունների մեծ մասը: Ակնարկի թեման, ըստ էության, պատմական իրողության խոր, ցավագին ընկալման, կենսականորեն վավերական փաստերի համադրություններով հյուսված մի պատմություն է:

Անցյալի որոշ դրվագների ներհյուսումը պատումի մեջ նպատակային է. գրողը ցանկանում է դրանց արթնացումով, հուշի կերպափոխումով միշտ նորոգ պահել հայրենակորույս մարդու էթնիկ ոգին:

Ակնարկի պատումի կենտրոնակետը օրիորդ Մարիի՝ սնդուկի մեջ՝ քաթանե ճամպուրկում, պահվող ալբոմն է, որում պահված լուսանկարների մեջ են ծրարված նրա բոլոր հուշերը: Խորհրդանշական է մի պատկեր՝ ավեր վանքի մի նկար էր այն էջի վրա, որտեղ իրենց ընտանիքի խբովի լուսանկարը պիտի լիներ. այդպիսի լուսանկար այդպես էլ չունեցան. հոր, մոր, Օնիկ եղբոր միասին լուսանկարն էր միայն և թափառ ճանապարհներին հարազատացած մարդկանցից ու մեկ էլ որբանոցի իր սաներից մնացած լուսանկարների տեսքով հուշի կտորներ՝ ցաքուցիր, ինչպես իրենց տերերը, որը՝ գաղթի ճանապարհներին մնացած, որը՝ ֆրանսիաներում, որը՝ ամերիկաներում և այլուր («Օրիորդ Մարիի ալբոմում աշխարհի ճամփաները իրենց որբ ու որբուհի ճամփորդներով խճճվում են»): Հերոսուհու կերպարն իր ողբերգականությամբ ամբողջականացվում է հոգեզննական մի պատկեր-եզրակացությամբ. որբանոցից հեռացած և կյանքում իրենց ճանապարհը գտած որբերը օրիորդ Մարիին էին թողնում իրենց լուսանկարներն ու որբությունը, ու ավելի էր մեծանում վարժուհու որբությունը. ժամանակի հետ նա «ավելի շատ էր որբանում»:

Յուրաքանչյուր ժողովրդի ձակատագրական պահերին ավելի ընդգծում են դառնում անհատների ներաշխարհային տեղաշարժերը: Երկրից գաղթած մարդիկ կեցության, գոյաբանական տեղաշարժերի դժվարությունների հաղթահարման թե՛ սոցիալական, թե՛ հոգեբանական լուրջ խնդիրներ ունեին, որոնք գալշոյանական հերոսների անբաժանելի ուղեկիցն են նոր աշխարհաքաղաքական միջավայրում ինքնահաստատման մաքառումների դժվարին ճանապարհին: Ականալից ցանկություն առաջացավ կրկնելու Կոստան Ջարյանի խոսքը՝ *որքան դժվար է հայ լինելը*: Իսկ ինչքան պիտի որ դժվար լինի տնից-տեղից, հայրենի եզերքից զրկված հայ լինելը... Մարին՝ որպես տնագուրկ ու հայրենագուրկ հայերից մեկը, տիպական կերպար է Գալշոյանի ակնարկաշարում:

Սովորաբար գաղթահայությանը վերաբերող ակնարկների կենտրոնական դեմքերը տղամարդիկ են, որոնց կերպարներով ցուցադրվում են հայոց ազգային բնավորության տոհմիկ գծերը. նրանց հուշերով ու նրանց հուշերում ենք տեսնում նաև մեծ ողբերգության ավերմունքը: Իսկ այս ակնարկում (ինչպես և «Անթեղված ոգի»-ում) կնոջ ապրումներով ենք տեսնում կոտորածն ու գաղթը, տառապալից թափառումներն ու կյանքի քառուղիներում կորցրածների անչափելիությունը: Եվ պատահական չէ, որ անցյալի մտապատկերների կենտրոնակետը լուսանկար-հուշեր իր մեջ ամփոփող ալբոմն է:

«Օրիորդ Մարի» և «Անթեղված ոգի» ակնարկների դիպաշարային ենթաշերտերում ամփոփված ասելիքին, կիզակետային միջուկին անդրադառնալիս ավելի է տեսանելի դառնում ցեղասպանության ողջ հրեշավորությունը: Ընթերցողը ոչ միայն կոտորածի ու գաղթի տեսլականից է ցնցվում, այլև կենսականորեն զգում է տառապյալ մարդկանց կսկիծն ու ժառանգում նրանց կարոտի ցավի անթեղը: Իրողության մեկնաբանում-բանաձևումը ավելի լավ չենք ասի, քան սերբ անվանի բանաստեղծուհի Լյուբիցա Միլետիչն է ասում իր «Մի փոքրիկ արև» բանաստեղծության մեջ. «Դու ինձ ասացիր նահատակների արյունը հողում // Ջորավոր է քան դիվաբախ դահձի կեղծիքն անպատկառ»:

Գալշոյանը՝ որպես իր գեղագիտական աշխարհի առանցքը կազմող սասնահայերի հոգևոր արժեքների ժառանգորդ, հայրենի եզերքի նկատմամբ տածած իր անսահման սիրով վարակում է ընթերցողին, համակում այն մեծ ու ցավոտ կարոտով, որ մշտապես արթուն է պահում հայ մարդու ականջականչերը՝ ելած կորսված աշխարհի սար ու ձորերից, կիրճ ու քարանձավներից, Դեր-Ջորի արնամած ավազուտներից:

Սա արծակագրի գեղագիտական հիմնարար ձեռքբերումներից է, թերևս ամենախոսունը:

Բանալի բառեր՝ եղեռնահար, չկայության, անթեղ, դիվաբախ, ականջականչեր:

¹Բանաստեղծությունը Լյուբիցա Միլետիչի «Արարատի հողմերը» («Հողմերը» ժողովածուից է՝ տպագրված «Գրական թերթում» (6 հունիսի, 2014, թիվ 19 (3208), էջ 4):

РЕЗЮМЕ

Зухра Ервандян

**Сказания освещения духа
(очерки Галшояна
"Покрытый пеплом дух" и "Барышня Мари")**

В исследовании выражены наблюдения автора о реалиях сотворения Мушегом Галшояном идейно-художественной программы освещения национального духа.

Мушег Галшоян, в числе внутренних жизненных субстанций которого были воспоминания исторической боли утраты и биологической тоски Эргира и эргирцев, в отмеченных очерках могучей силой художественного слова делает видимым несоизмеримость потерь, мучительных скитаний, резни и миграции, и историческую истину ужасной сущности геноцида.

SUMMARY

Zukhra Yervandyan

**Stories of Spirit Illumination
(Galshoyan's Essays "Ash Covered Spirit"
and "Miss Mary")**

The research depicts the observations of the author concerning the reality of creating ideological and aesthetic program of illumination of national spirit by Mushegh Galshoyan.

Mushegh Galshoyan, the inner existential substances of which include the memories of historical pain of loss and biological nostalgia of Ergir and people of Ergir, in the mentioned essays by means of strong power of a fiction word has made visible the incommensurability of losses, agonizing wanderings, massacre and migration, as well as the historical truth of genocide in its horrible essence.